

**POPORUL ROMÂN – UN *POPOR ÎMPĂRĂȚESC* PE TERITORIUL IMPERIULUI RUS
ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA**

EREMIA Ion, doctor habilitat, profesor universitar,
Universitatea de Stat din Moldova

**Romanian Nation - A Royal Nation on the territory of Russian Empire in the second half of
XVIII-th century**

Abstract: *In this study was examined a document from 1767 year, less known to historians, that attest a fairly wide spreading of national romanian conscience through Moldovan residents. They were absolutelyly conscience that in those three Principalities – Moldova, Tara Romaneasca and Transilvania – lives one and the same nation, which is named Romanian nation. Certainly with this name they present itself in Rusia si call on the autorities to sit with livelihood in Rusian Empire.*

Problema românilor și a autoidentificării lor pe parcursul istoriei cu acest nume continuă să fie o temă destul de aprins discutată de către istoricii din RM și România, unii dintre ei contestând utilizarea termenului român pentru denumirea locuitorilor din Moldova pentru o perioadă anterioară secolului al XIX-lea. Așa afirmă, de exemplu, și istoricul Lucian Boia: „(moldovenii de altfel aveau să-și spună moldoveni, și nu români, până în plin secol al XIX-lea)”¹.

În rândurile care urmează vom aduce în discuție un document din secolul al XVIII-lea, mai puțin cunoscut specialiștilor, publicat într-o remarcabilă colecție de documente din Imperiul Rus încă în secolul al XIX-lea, document care este datat cu 28 februarie 1767. Este vorba de un *Raport* al contelui G.G. Orlov (1734-1783), președintele Cancelariei de Tutelă a străinilor din Imperiul Rus².

Prezentul *Raport* amintește de un alt document anterior al acestuia din martie 1765, cu referire la polcovnicul Filipovici, care, în aprilie același an, a primit dreptul autorităților ruse de a convinge oameni străini să treacă cu traiul și să se așeze pe teritoriul Imperiului Rus, promițându-li-se pământuri libere în gubernia Belgorod. Dar, după un anumit timp, s-a constatat că pământurile din gubernia numită sunt deja populate. De aceea Cancelaria de Tutelă a străinilor s-a văzut nevoită să caute alte pământuri pentru așezarea noilor veniți, mai aproape de Kiev, și anume în stepa Bogoroditk. La o nouă solicitare a contelui Orlov din 25 iulie 1765 țarina Ecaterina a II-a a acceptat așezarea străinilor în aceste locuri, dar și aici situația s-a dovedit a fi nu tocmai favorabilă, deoarece nu erau suficiente pământuri libere.

Documentul în cauză face anumite precizări extrem de prețioase referitoare la străinii veniți din Țara Moldovei. Este vorba despre reprezentanții poporului, „*cum îl numesc ei singuri, popor român* (în original *Ромунского народа*)”, de la care, anterior, încă pe 13 iunie 1765, au fost trimiși la împărăteasă împuterniciții acestora numiți Cuca (Cucu-?) și Telebuț (în original *Кука и Телебуцъ*), care urmau să solicite permisiunea pentru doritorii din poporul lor, adică din poporul român, de a se așeza cu traiul în Rusia, dar cu condiția ca să beneficieze de anumite privilegii.

Una din primele doleanțe ale noilor veniți era ca ulterior, ei singuri să primească în comunitatea lor doar pe acei pământeni, pe care vor binevoi să-i primească principalii lor șefi. Această solicitare a fost acceptată, dar se menționează că pentru toți acei care deja au venit și pentru acei care vor veni ulterior, nu au fost deocamdată repartizate pământuri. În legătură cu situația creată, Cancelaria de Tutelă a străinilor consideră necesar să fie adoptate două hotărâri: una pentru așezarea celor chemați de Filipovici și care vor veni singuri prin Kiev, și a doua, pentru acei care vor fi primiți de șefii aceluia **popor român** (în original *Ромунского народа*), de la care au fost trimiși acei împuterniciți.

În actul nominalizat mai sus, sunt prezentate ambele proiecte, primul fiind *Hotărârea referitoare la străinii chemați de Filipovici și acei care singuri au venit prin Kiev*.

Articolul 4 al acestui proiect de *Hotărâre* prevedea că dacă cineva dintre aceștia, chemați de Filipovici sau veniți singuri, în mod independent, prin Kiev, vor dori să intre în comunitatea coloniștilor din **poporul român** (*Ромунским народом*), să se adune informații despre ei din timp, și dacă îi vor primi, să-i trimită să se așeze acolo în baza privilegiilor acelor români care sunt deja, privilegii care vor fi prezentate mai jos; ceilalți, pentru a fi așezați cu traiul, să fie trimiși la contele P.A. Rumeantsev (1725-1796), care, în acest timp, îndeplinea funcția de general-guvernator al Malorossiei.

Urmează solicitarea referitoare la persoanele care doreau să se așeze cu traiul în Imperiul Rus, conform unor privilegii speciale: *Rugămintea celor veniți aici în anul trecut pe 13 iunie 1765 moldovenii Cuchi (Cucu -?) (молдавцев Куки) și tovarășii săi, care neam (родъ) al lor îl numesc în general românesc (Ромунским) și locuiesc în trei state (княжествах) și anume: în Valahia, Moldova și Transilvania*.

Conform primei doleanțe, românii vor să se așeze în locuri libere și pustii; pentru aceasta au ales locul situat între orașul Pecersk și vechiul Kiev, cu câmpiile, pădurile și apele pe care solicită să le fie date pentru a așeza cu traiul pe acei veniți din acele state-cnezate (*Valahia, Moldova și Transilvania I.E.*), pentru construcția bisericii, clopotniței, pentru traiul preoților, diaconilor, diecilor, pentru școală,

¹ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București: Humanitas, 2011, p.35.

² Полное Собрание Законов Российской империи, Собрание I (1649 - 1825), Том XVIII (1767 - 1769), Печатано в Типографии И Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830, с. 35-49.

tipografie și Magistrat¹, iar ulterior așezarea să fie numită prima Noua slobozie Românească (*первая Волохская Новая слобода*).

Așadar, cu toate că titlul *Rugăminții* conține doar termenii moldoveni (*молдавцев*) și români (*Ромунским*), românii au solicitat ca așezarea lor să fie numită *Волохская*². Totuși, este important faptul că termenul *Волохская* a fost solicitat de românii trecuți cu traiul în Rusia, ceea ce denotă că ei erau absolut conștienți de faptul că termenul respectiv, *Волохская*, îi include și pe moldoveni, și pe *transilvăneni*, care vor fi amintiți mai jos, și nu semnifică nimic altceva decât **români**³.

După această primă doleanță, urmează *Proiectul confirmărilor la această Hotărâre realizată de Cancelaria de Tutelă a străinilor*⁴, în care sunt indicate celelalte rugăminți ale românilor, dar și proiectul hotărârii pentru fiecare solicitare în parte.

În răspunsul la prima doleanță se indică limpede că locul solicitat nu poate să le fie dat, deoarece el aparține mănăstirii Pecersk care îl acordă oamenilor străini în chirie. Se propune ca problema să se rezolve fie pe calea cumpărării acestui loc de către stat, fie că se va plăti mănăstirii suma anuală pe care ea o obținea din chiria acestor pământuri. De asemenea se propunea și soluția căutării altor terenuri pentru a-i așeza pe acești români, terenuri care să aparțină cu siguranță coroanei. În locul unde s-au așezat ei, alte națiuni (*нации*) sau locuitori de altă credință să nu se stabilească cu traiul, decât poate doar meșteșugari, dar și aceia să locuiască doar atât timp, cât comunitatea românească va avea nevoie de serviciile lor. În cazul în care cineva dintre ofițeri sau alți oameni emeriți, de legea noastră pravoslavnică, vor dori să locuiască între români, ei să fie egali cu alți locuitori în toate greutățile și întâmplările comunității. Se propunea ca această cerință să fie acceptată în întregime.

Comunitatea românească solicita ca mai târziu, dacă se va considera necesar, să-i fie permis să construiască o mănăstire, dar în care să nu fie oameni de altă tagmă, decât „doar dintre noi”, dintre străini ar putea fi admiși doar învățători sau meșteri buni, care, se pot întreține din munca lor, fără a împovăra comunitatea, și contribuie la progresul binelui comun. În proiectul de răspuns se indica limpede că ridicarea mănăstirilor este exclusă din oficiu de Manifestul⁵ adoptat care nu permite nici unei națiuni străine să construiască mănăstiri, dar totuși, dacă va fi necesitate în aceasta, ulterior vor cere permisiune.

Următoarea doleanță se referea la preoții și diaconii necesari comunității românești. Se solicita ca aceștia să fie aleși și confirmați de comunitatea românească și hirotoniți de mitropoliei de Kiev. Preoții și diaconii trebuie să officieze serviciul divin „în limba noastră”, adică în limba română, iar veniturile lor să fie determinate de comunitatea românească. Se propunea ca această solicitare să fie acceptată, comunitatea românească să fie sub jurisdicția Mitropoliei de Kiev, iar în chestiunile religioase supreme să depindă de Sfântul Sinod.

Cerința următoare se referea la școală, învățători și tipografie. Se solicita să li se permită deschiderea unei școli pentru învățarea copiilor în limba rusă și „în limba noastră”, să țină învățători, să deschidă o tipografie pentru tipărirea cărților bisericești și laice, de asemenea, „în limba noastră”, necesare pentru învățarea copiilor și, de asemenea, pentru vânzarea lor în interiorul și în afara Imperiului Rus, fără a plăti taxe, iar până când va fi deschisă tipografia, să se ordone ca amintitele cărți de care au nevoie, să fie tipărite la tipografia Kiev-Pecersk, iar cu plata să fie așteptați până când acestea vor fi vândute. Suplimentar, se propunea ca școala construită în una din principalele lor așezări, în primii doi ani să fie întreținută din subsidiile de stat pe contul întregii lor comunități. În ceea ce privește tipografia, ei pot să încheie un contract benevol cu tipografia din Pecersk, să-l prezinte

¹ Регламент или устав главного магистрата, 16 января 172 в Реформы Петра I. Сборник документов. Сост. В.И. Лебедев. М., Гос. соц.-экон. изд-во, 1937, с. 187-206 (<http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/magstrat.htm>).

² Despre terminologia utilizată în sursele rusești pentru a desemna Țara Moldovei și pe moldoveni a se vedea Eremia Ion, Țara Moldovei și moldovenii reflectate în terminologia surselor documentare rusești – observații preliminare, în: The Historian's Atelier: Sources, Methods, Interpretations, workshop: Oradea, ed. A 5-a, 26-28 May 2011/ coordonatori: Sorin Șipoș, Gabriel Moisa, Mircea Brie, Florin Sfrengeu, Ion Cumenăi; foreword: Acad. Ioan-Aurel Pop, Editura Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2012, p. 29-58.

³ A se vedea și opinia lui E. Zagorovski, care, referindu-se la procesul de colonizare a Novorosiei, amintește și de colonizarea acestei regiuni cu volohi, precizând, în paranteză, că aceștia sunt români (Загоровский Е., Очерки по истории Славянской колонизации в Новоросии в XVIII веке. Сербские военные поселения (<http://library.kr.ua/elib/zagorovski/zagor.html>)).

⁴ 1766 г., апреля 30. Именной указ императрицы Екатерины II, объявленный из Правительствующего Сената, об учреждении Канторы Канцелярии опекунов иностранных (<http://wolgadeutsche.net/history/ukas-30-04-1766.htm>).

⁵ 1763 г., июля 22. Манифест императрицы Екатерины II о дозволении всем иностранцам, въезжающим в Россию, селиться в разных губерниях по их выбору, их правах и льготах (<http://wolgadeutsche.net/history/manifest.htm>).

în Cancelaria de Tutelă a străinilor, să solicite ajutor, pe care, după examinare, cu siguranță îl vor primi.

O altă cerință ținea de aducerea în comunitatea românească din Rusia a unei persoane cărturare din orașul Iași, care cunoaște limbile greacă veche, greacă, română (*волоском*) și latină. Se preconiza ca acesta să fie nu numai corector în viitoarea tipografie a românilor și învățător pentru copiii lor, ci și secretar al comunității respective. Din aceste considerente ei solicitau ca respectiva persoană să fie anual salarizată din contul Cancelariei Guberniei Kiev și rugau să li se permită să-l înștiințeze despre aceasta, știre pe care el o așteaptă de la noi cu plăcere. În proiectul de răspuns se prevedea că în primii doi ani după așezare persoanei respective să i se determine leafa din contul întregii comunități, dar nu mai mult de 120 de ruble anual, conform Manifestului, iar pe viitor ei singuri să caute mijloace pentru întreținerea atât a ei, cât și a altor membri ai comunității lor.

Comunitatea românească solicita să i se permită să aibă un Magistrat, președintele căruia să fie ales dintre ei și, de asemenea, 4 membri, iar secretari și grămăticii - de câți va fi nevoie. Aceștia trebuie să depună jurământul că vor conduce toate treburile obștești, fără încălcarea drepturilor Statului rus, dar solicitau să aibă împuterniciri depline ca să poată executa răufăcătorii nu numai din comunitatea lor, dar pe oricine va încălca legea în limitele teritoriale ale comunității lor. De asemenea, se propunea să se permită alegerea unui Magistrat din națiunea lor, dar numai în una din așezările lor principale, care cu timpul, poate fi numit și oraș. Locuitorii celorlalte așezări mai mici, cu toate că se pot afla sub conducerea aceluiași Magistrat, vor fi considerați nu orașeni¹, ci plugari. În plus, se recomanda să li se refuze executarea, torturarea și defăimarea răufăcătorilor.

Cerința următoare, de asemenea se referea la judecată: să se permită Magistratului judecarea și represiunea tuturor, indiferent de națiune și de titlu, conform obiceiurilor lor, adică după obiceiul românilor, în limba lor. Se prevedea ca învinuiții să poată fi amendați, pe cei acuzați să nu-i apere nimeni de judecată, iar dacă cineva va fi nemulțumit de judecata făcută, să poată face recurs, conform legii, la Cancelaria de Tutelă a străinilor. Dreptul la recurs să-l aibă acei negustori și meșteșugari, care au pretenții în sumă mai mare de 300 de ruble, iar dintre plugari, cei care au pretenții mai mari de 50 de ruble. Celorlalți să li se refuze acest drept, pentru ca, poporul să nu fie ruinat de formalismul birocratic în vederea satisfacerii unor pretenții mici. La această doleanță se recomanda ca pentru variatele lor necesități să li se permită oamenilor de alte națiuni să se afle în satele lor, adică ale românilor, dar aceștia să dețină pașapoarte sau alte documente care fac dovada identității lor. Desigur, acești străini vor fi judecați după legile românilor, care vor fi confirmate de guvernul rus, cu condiția ca acești străini, așezându-se cu traiul în satele lor, în înțelegerile pe care le-ar fi încheiat cu românii, să-și dea acordul ca să fie judecați după legile acestora. În general însă, asemenea năimiți trebuie judecați după legile rusești.

Individualitatea comunității românești urma a fi subliniată și prin însemnele heraldice, solicitându-se ca autoritățile rusești să dea ordin ca în Magistratul lor să existe un sigiliu „cu însemnele țării noastre”, adică a Moldovei, și anume: în mijloc capul de bour cu coarne, între coarne steaua, iar de asupra ei coroana cu crucea, sprijinită din ambele părți de labelle inferioare ale doi lei. Textul sigiliului urma să fie scris cu litere rusești: Sigiliul Magistratului primei Noi slobozii românești anul 1766 (*Печать Магистрата первой Волохской новой слободы 1766 года*). De asemenea, se recomanda ca ei să poată dispune de propriul sigiliu pe care îl va recunoaște Biroul de Heraldică (*Герольд-местерская Контора*) al Imperiului Rus, dar această chestiune urma să fie discutată suplimentar, atunci când comunitatea românească va cuprinde un număr suficient de oameni.

În răspuns la solicitarea de a oferi Magistratului dreptul de a organiza poliția, fără amestecul cuiva, se recomanda să se permită acest lucru, cu condiția că organizarea ei să se facă în baza Regulamentelor statului rus referitoare la poliție.

Câteva solicitări țineau de practicarea comerțului: să se permită Magistratului să înscrie doritorii în categoria negustorilor și cel ce se va înscrie să fie liber să comercializeze orice fel de mărfuri, cu excepția celor interzise, în interiorul Imperiului Rus fără a plăti taxe. De asemenea, să exporte mărfuri peste hotare, cu plata taxei de 5 copeici din fiecare rublă, să comercializeze vin, „care se produce în patria noastră”, adică în Moldova, să li se permită să organizeze bresle și să angajeze atâția meșteri, de câți ei vor avea nevoie. Se menționa ca acei care s-au înscris în tagma negustorilor, în afară de

¹ În secolul al XVIII-lea în Imperiul Rus, гражданин (cetățean) semnifica doar locuitor al orașului.

plugari, pot să practice comerțul și, așa ca și negustorii ruși, să nu plătească niciun fel de taxe. În același timp, pentru exportul mărfurilor peste hotare și importul acestora se prevedea plata acelorași taxe pe care le plăteau și negustorii ruși. Cât privește dreptul Magistratului de a înscrie persoane în tagma negustorilor și de a organiza bresle, acest lucru se va decide numai după formarea Magistratului. De asemenea, se solicita ca persoanele care vor practica comerțul în acea slobozie, să aibă dreptul de a vinde „vin fier”, adică diferite feluri de votcă, mied, bere, vin din poamă, cu ridicata și cu amănuntul. Se prevedea ca să nu fie deschise în comunitatea lor cârciumi și alte localuri ale statului de comercializare a băuturii, precum și să fie organizate două iarmaroace pe an, fiecare a câte 20 de zile: unul la 24 noiembrie, altul la 29 iunie. Alegerea acestor intervale de timp era argumentată prin aceea că anume atunci în Rusia vin negustorii din părțile lor, și doritorii de a se așeza aici își vor face o impresie bună și își vor aduce întreaga avere și animalele. La aceste cerințe se recomanda ca acum să li se refuze categoric acest drept (de a vinde vin – I.E.), însă în viitor, dacă vor fi oameni mulți, li se va putea acorda acest privilegiu, cu atât mai mult, dacă din veniturile obținute, ei vor întreține cinovnicii, școlile, Magistratul etc. În ceea ce iarmaroacele, se recomanda să li se permită organizarea acestora, numai după precizarea perioadei în care au loc iarmaroacele în așezările vecine, ca să nu se împiedice unul pe altul.

Doleanța următoare se referea la impozite: atunci când vor expira anii de slobozire indicați în Manifest, românii să nu dea mai mult tribut (*дань*), adică impozite, dar numai atât cât se prevede în acel Manifest, iar în loc de slujbe, să fie prevăzută o plată moderată. De asemenea, se solicita ca în satele românești, încartiruii să nu fie în veci. În propunerea de răspuns se preciza că impozitele vor fi fixate conform Manifestului, iar în locul slujbelor se va putea achita o plată moderată. În ceea ce privește eliberarea de încartiruire, se considera că acum nu se poate promite așa ceva, deoarece nu se cunosc încă exact locurile unde se vor așeza aceștia și nici dacă va fi posibil să fie eliberați pentru vecie de încartiruire. Acum li se poate promite doar că nu vor fi împovărați cu dările, iar până la așezarea lor definitivă, aceștia sunt eliberați de încartiruire.

O problemă importantă era și cea a moșiilor și a libertății personale. Românii erau absolut conștienți că „noi rupem orice relații cu patria noastră și trecem sub mila înaltei tale împărății”, de aceea ei solicitau ca toate locurile, unde se vor așeza cu traiul, să le fie date în proprietate veșnică și ereditară și să li se promită că niciodată, sub niciun pretext, nu vor nimeri în proprietatea vreunui stăpân, oricine ar fi el, ci „întotdeauna să fim **Popor împărătesc** (*Императорский народ*)”, iar locurile care le-au fost date, în veci să se numească slobozii. Recomandarea este pozitivă, adică să li se permită aceasta, dar fără dreptul de a vinde moșiile și a le pune amanet. În plus se garanta că românii întotdeauna vor fi sub puterea și protecția imperială.

Solicitanții români au prevăzut și situația în care Imperiul Rus ar ocupa în viitor Țara Moldovei: dacă Măria Sa imperială va binevoi ca patria noastră, adică Moldova, „să fie luată în stăpânirea sa, despre ce întreg poporul nostru îl roagă pe Dumnezeu, atunci locurile noastre și ale strămoșilor noștri să ne fie date nouă”. De asemenea, dacă cineva din comunitatea românească de pe teritoriul Imperiului Rus ar manifesta dorința să se întoarcă și să trăiască în acele locuri, să fie liber să o facă. Evident, nimeni nu știa cum vor derula evenimentele, de aceea, în propunerea de răspuns se făcea doar constatarea că nimeni nu știe ce se va întâmpla în viitor și, din această cauză, nu li se poate promite nimic. Mai mult chiar, nici nu este cazul pentru asemenea discuții.

În sfârșit, urma rugămintea ca împărăteasa să le dea o carte, pentru încredințarea tuturor celor din neamul nostru Românesc (*роду нашему Ромунскому*), sub care, după cum specifica documentul în cauză, se subînțelege: moldovenii (*молдавы*), volohii propriu-ziși (*точные Волохи*) și transilvănenii (*Трансильванцы*), toți de o limbă și de o credință (*одного языка и веры*), solicitare care urma să fie realizată după organizarea Magistratului și elaborarea Statutului (*Земский устав*).

Așadar, acești doi piloni – limba și credința¹, în conceptul moldovenilor emigrați în Imperiul Rus, erau determinanți pentru definirea neamului, poporului, națiunii române din secolul al XVIII-lea. Evident, trecerea treptată la citirea *Evangheliei* în limba română în biserică încă de pe la sfârșitul secolului al XVI-lea, a contribuit la coeziunea limbii poporului și a credinței, ceea ce i-a și făcut determinanți în identificarea națiunii române. Moldovenii respectivi nu erau deranjați în nici un fel de

¹ Despre locul și rolul limbii și credinței în structura conștiinței sociale a se vedea Мечковская Н. Язык и религия. Лекции по филологии и истории религий, 1997 (http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Mechkov/01.php)

nuanțele locale, de dialectele și sub-dialectele limbii române. Aceste dialecte și sub-dialecte sunt indici ai aceleiași limbi și nu încalcă unitatea limbii române și a locuitorilor din cele trei cnezate. Deosebiri dialectale ale limbii române nu erau atât de pronunțate, încât o carte tipărită în Transilvania să nu fie înțeleasă în Moldova ori în Țara Românească și invers, cărțile tipărite în una din cele trei țări, erau perfect înțelese în toate trei, ceea ce demonstrează unitatea lingvistică a acestora. Limba și confesiunea au determinat conștiința națională a moldovenilor din acea perioadă, care, la rândul ei, este autoidentificarea comunității umane respective ca neam, popor, națiune română. Situația nu este prea clară în ceea ce privește noțiunea *transilvăneni*, or, în Transilvania, alături de românii ortodocși locuiau români și de alte confesiuni, unguri, sași, secui etc. Conform conceptului emigranților moldoveni exprimat în sursa examinată aici, la neamul, poporul, națiunea română, aparțineau doar românii ortodocși din Transilvania.

Documentul respectiv finaliza cu *Rezoluția*: Așa să fie (*Быть по сему*), semn că împărăteasa Ecaterina a II-a a aprobat satisfacerea doleanțelor comunității românești, în redacția propusă de contele G.G. Orlov.

Așadar, termenii *neam*, *popor*, *națiune*, cunoscuți în sursele rusești¹ din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în documentul examinat aici sunt utilizați în calitate de sinonime. De asemenea, în actul respectiv din secolul al XVIII-lea sunt amintiți *moldovenii*, *volohii propriu-ziși* și *transilvănenii*, care, toți împreună alcătuiau și fiecare în parte erau *neamul*, *poporul*, *națiunea română*, care locuiește dispersat în cele trei unități distincte, cnezatele Moldova, Valahia și Transilvania. Fără îndoială, suntem în fața unei răspândiri destul de largi a conștiinței naționale² românești în societatea moldovenească de la mijlocul secolului al XVIII-lea, ceea ce infirmă afirmațiile lui Lucian Boia.

¹ Despre utilizarea termenului națiune (нация) în Rusia secolului al XVIII-lea a se vedea Алексей Миллер, «Нация» и «народность» в России XIX века (polit-ru/article/2008/12/29/nation). Noțiunea popor (народ) a pătruns în Rusia relativ recent, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, din Republica Polonă (Алексей Миллер, FAQ: История понятия «нация» в России (<http://www.strana-oz.ru/2012/1/istoriya-ponyatiya-natsiya-v-rossii>). Despre noțiunile народ, род, нация în sursele de limbă rusă a se vedea și Александр Моторин, Православные «народы» и западные «нации» (духовные истоки понятий) (<http://www.pravoslavie.ru/79095.html>)

² Conștiința națională are mai multe definiții, care pot fi ușor consultate. Vom atenționa doar asupra unui moment: „conștiința națională este un produs intelectual foarte complicat” (A se vedea Политология. Словарь. М: РГУ. В.Н. Коновалов. 2010. (<http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/122/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B5>).